

NEDERL. NAT. BUREAU VOOR ANTHROPOLOGIE

Congresverslag Praag.

Verschenen is het verslag van het congres, in 1924 te Praag gehouden door het „Institut international d'Anthropologie". Voor leden van het „Institut" is dit verslag, dat niet minder dan 650 blz. telt, gratis verkrijgbaar na aanvraag bij het secretariaat, 15, Rue de l'Ecole-de-Médecine, Paris VIe; bij de aanvraag 9 fr. insluiten voor verzendingskosten.

De Jaaryvergadering van het Ned. Nat. Bureau voor Anthropologie.

Het Ned. Nationaal Bureau voor Anthropologie hield op Zaterdag 5 Juni j.l. zijn jaarvergadering. De Secretaris deed uitvoerig verslag over het afgelopen verenigingsjaar 1925—1926. Ook in dit verslagjaar, aldus de secretaris, is het ledental van het Bureau zeer bevredigend vooruitgegaan. In het verslag over 1924—1925 kon gemeld worden, dat het aantal leden gegroeid was van 143 tot 250, thans bedraagt het ledental ruim 300, een toeneming derhalve van ruim 25 %, hetgeen in deze tijden van langzaam herstel der economische toestanden zeker heel bemoedigend genoemd mag worden.

Hetzelfde kan gezegd worden van den arbeid der Vereeniging. Op de Algemeene Vergadering van 30 Mei van het vorige jaar werd het Bestuur gemachtigd maatregelen te nemen ten einde het eerstvolgend congres van het „Institut international d'Anthropologie" in ons land te doen houden. Daartoe werd op 7 Nov. 1925 ten huize van den Voorzitter een bestuursvergadering belegd, waarop de te nemen maatregelen en de voorloopige besprekingen nopens de organisatie van het congres hebben plaats gehad. Van het behandelde op die vergadering is een kort verslag uitgebracht in het officieele deel van het Bureau in het tijdschrift „Mensch en Maatschappij" van Januari j.l., waarnaar ter bekorting verwezen moge worden. Slechts zij hier aan het daar medegedeelde toegevoegd, dat ons verzoekschrift aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, door diens Departementschef werd gesteld in handen van de Kon. Akademie van Wetenschappen om advies. Het zeer gunstig advies is opgenomen in het Verslag van de vergaderingen dier Akademie dl. 34 No. 9 van 28 November 1925.

Toch mocht door ons nog geen bericht betreffende eene beslissing ter zake worden ontvangen.

In hetzelfde nummer van het Tijdschrift „Mensch en Maatschappij" is opgenomen het kort verslag betreffende de na bovenbedoelde Bestuursvergadering op 21 Nov. d.a.v. belegde Algemeene vergadering, welke voorgezeten werd door Prof. van den Broek en waarin uiteengezet werd, hoe het Bestuur zich de organisatie van het Congres denkt. In die vergadering werd mede Prof. Dr. Bijvanck benoemd tot Voorzitter van de Sectie voor Praehistorie en Archaeologie, onder dankbetuiging aan Prof. Dr. N. J. Krom, die wegens drukke ambtsbezigheden meende te moeten aftreden. Verder werden in die vergadering tot secretarissen van de sectiën voor Sociologie en Erfelijkheid benoemd de Heeren Drs. Fahrenfort en Dr. Daniel de Lange, welke zich bereid verklaard hadden als zoodanig te willen optreden.

In diezelfde vergadering werd voor onze leden door laatstgenoemde een voordracht gehouden over de Rehobother-Bastaards in voormalig Duitsch Zuid-West Afrika, van welke belangrijke voordracht mede een verslag is opgenomen in hetzelfde nummer van ons tijdschrift.

Tevoren werd op 9 November te Utrecht een vergadering gehouden van de „Samenwerkende Organisaties op het gebied der Erfelijkheid onder voorzitterschap van ons medelid Dr. G. P. Frets, waar onder meer de deelname van de Internationale Commissie voor Eugenetica aan het in 1927 hier te lande te houden Congres besproken werd.

Sedert werd die Commissie uitgenoodigd aan dat Congres in dien zin deel te

nemen, dat de vergaderingen der Commissie en die van de Sectie voor Erfelijkheid op het congres over en weer toegankelijk zullen zijn.

Den 12en December 1925 werden onze leden uitgenoodigd de filmvoordracht over de „Doodenfeesten der Toradja's” in de groote Aula van het Kon. Kol. Instituut bij te wonen, waarvoor hier nogmaals dank behoort te worden gebracht aan het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap.

Evenzeer zij hier onze erkentelijkheid betuigd aan de Heeren, die de organisatie van den jaarlijks te houden Ethnologendag in Nederland op zich genomen hebben, voor de uitnoodiging aan onze leden om dezen dag bij te wonen op 9 Januari j.l.

Voor het verslag van het op dien dag behandelde moge verwezen worden naar het Aprilnummer van „Mensch en Maatschappij” van 1926.

Een groot genot en bovenal veel leering hebben die leden van ons Bureau verkregen, die deel konden nemen aan de door Dr. A. E. van Giffen georganiseerde excursie naar het Noorden van ons land. De beide dagen van deze excursie zijn door de uitnemende zorgen van Dr. van Giffen, bijgestaan door Dr. Coster, voor de deelnemers dagen geweest van onverdeeld genoegen.

Het verslag van dezen tocht is opgenomen in „Mensch en Maatschappij” van November 1925.

In aansluiting hieraan zij melding gemaakt van het voortgezet onderzoek in Zuid-Limburg onder leiding van Dr. van Giffen en Dr. van der Sleen, waartoe op de vorige Algemeene vergadering besloten werd. Dit onderzoek werd door het Kon. Ned. Aardrk. Gen. gesteund met een bedrag van f 500.—, terwijl door onze kas f 100.— werd bijgedragen. In de tweede helft van Juli konden de beide leiders met het personeel derwaarts vertrekken, nadat tevoren wederom de toestemming van Graaf de Geloës verkregen was om het onderzoek op zijn terreinen te mogen voortzetten. Het onderzoek is zeer vruchtbaar geweest. Vooral de vondsten op het laatste oogenblik gedaan brengen de terreinen van Ryckholt in ons Zuid-Limburg geheel op een lijn met die van Spiennes en Cisburry. Dr. van Giffen vond nl. op een der laatste dagen een uitgebreid, thans nog maar gedeeltelijk ontgraven gang- en schachtsysteem, waardoor de verklaring van het reeds bekende groote atelier in de buurt gevonden was. Tientallen bijzonder fraaie bikkels en werktuigen werden opgedolven, terwijl nog slechts het begin van het gangsysteem was aangetast. Door deze belangrijke vondst was Dr. van Giffen genoodzaakt het onderzoek iets te verlengen, waardoor het crediet overschreden werd. Ook nu bleek op onze aanvraag het Kon. Aardrijkskundig Gen. bereid ons te helpen. Aan den Graaf de Geloës is verzocht het terrein, waarin dit gangsysteem zich bevindt wel te willen reserveeren voor het onderzoek van Dr. van Giffen, opdat de eenheid in de methode van onderzoek niet door anderen worde verbroken. Van het onderzoek van het vorige jaar is het Verslag met teekeningen verschenen in het Tijdschrift v. h. Kon. Ned. Aardrk. Gen. van Juli 1925. Dr. van Giffen stelt zich voor in aansluiting daaraan spoedig de jongst verkregen resultaten te publiceeren.

Door het Bestuur wordt hier nogmaals dank betuigd aan Dr. van Giffen en Dr. van der Sleen en aan het personeel van eerstgenoemde voor de wijze waarop zij dit onderzoek, dat voor de kennis van de oudste bewoners van ons land zoo belangrijk genoemd mag worden, hebben weten te leiden. Mogen hunne pogingen ook in de toekomst met gelijk succes bekroond worden!

Op den 11en Februari j.l. werden onze leden uitgenoodigd door het Genootschap Nederland-Frankrijk om de lezing bij te wonen van Prof. Dr. Lévy Bruhl uit Parijs, die in de Aula van de Universiteit sprak over „La mentalité primitive”.

In aansluiting aan de berichten in het vorige jaarverslag vermeld nopens de oprichting van het Nederl. Indisch Anthropologisch Bureau kan worden medegedeeld, dat het nog niet tot een definitieve regeling van de verhoudingen van dat Bureau gekomen is. De Heer van Stein Callenfels stelde zich voor in deze Meimaand in Indië op eene algemeene vergadering tot vaste vormen voor die verhoudingen te komen. Het ledental is in Indië voortdurend toenemend en mag thans zeker op een

kleine honderd gesteld worden, welke leden tevens allen lid zijn van het I. I. A. te Parijs. Dr. van Loon is Secretaris van het Bureau.

Vanwege Dr. Bylmer werd voorts onze hulp ingeroepen om bij den Minister van Koloniën stappen te doen ten einde te verkrijgen, dat hij te Weltevreden geplaatst mocht worden, ter voortzetting zijner anthropologische studiën. Plaatsing te Weltevreden, in het centrum van het wetenschappelijk leven in Indië, werd daartoe noodzakelijk geacht. Het Bestuur heeft zich daarop bij schrijven van 23 September gewend tot den Minister van Koloniën, waarop den 1en October d.a.v. bericht ontvangen werd van den Minister, dat het verzoek was doorgezonden aan den G.G. van Ned. Indië. Kort geleden werd bericht ontvangen, dat door den Landvoogd gevolg gegeven was aan het verzoek van ons Bestuur, zoodat Dr. Bylmer thans in de gelegenheid is het systematisch anthropologisch onderzoek in Indië te beginnen.

Door Dr. van Stein Callenfels was tevoren reeds een begin gemaakt met het prae-historisch onderzoek. Hij heeft zich daartoe het eerst begeven naar de Oostkust van Sumatra, waar in 1924 door den Zendeling-leeraar J. H. Neumann bij de bekende Batoe Kemang een proefgraving was aangezet, waarbij een steenen vuistbijl gevonden is, gemaakt uit andesiet en behoorende volgens Dr. van Stein Callenfels tot het Chelléen-type.

Dit is de eerste vondst van palaeolithische werktuigen in den Nederl. Ind. Archipel. Het werktuig is afgebeeld en beschreven door Dr. van Stein Callenfels in het Oudheidkundig Verslag over het derde en vierde kwartaal 1924. Uit dat artikel blijkt, dat het niet mogelijk was den ouderdom der lagen, waarin het werktuig gevonden was, nauwkeurig vast te stellen, aangezien men te doen had met een secundaire ligging in een groote aardstorting, zooals vastgesteld kon worden door Ir. Bloemgarten en Dr. Rütishauser, welke geologen afgestaan waren door de Bataafsche Petroleum Mij. te Pankalan Brandan. Voor de „Revue Anthropologique” werd een vertaling van genoemd artikel gereed gemaakt, terwijl naar Indië is geschreven om de gebruikte clichés der afbeeldingen te mogen ontvangen, om ook in de „Revue” die afbeeldingen te kunnen opnemen. In die „Revue” verscheen mede een opstel van den Heer H. J. Bellen over een tumulus nabij Ede. In het Januari No. 1925 verscheen voorts een artikel van J. Bouwman over de couvade, terwijl in het April Juni-nummer 1925 een verhandeling werd opgenomen van den Heer J. van Hinte over de Nederlandsche koloniën in de Vereenigde Staten.

Het hoogtepunt in den arbeid van het Bureau werd ongetwijfeld weder bereikt gedurende den Praehistorischen Cursus, welke dit jaar door het Bestuur werd georganiseerd van Maandag 25 Januari tot en met Vrijdag 5 Februari j.l. Wederom werd Prof. Dr. L. Bolk bereid bevonden het Ontleedkundig Laboratorium der Universiteit voor dezen cursus beschikbaar te stellen. Ook ditmaal mocht het Bestuur de zoo gewaardeerde medewerking ondervinden van de Nederlandsche geleerden, voor het houden der voordrachten op dezen Cursus. Prof. Dr. A. J. P. van den Broek uit Utrecht opende de rij der sprekers op Maandagavond 25 Januari met het onderwerp „De palaeolithische periode”. Dinsdagavond sprak Prof. Dr. K. H. Bouman over de „Palaeolithische kunst”. Op Woensdagavond was het woord aan Dr. W. A. Mijlsberg, die de lichamelijke eigenschappen van den palaeolithischen Mensch behandelde. Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan sprak op Donderdag d.a.v. over de neolithische cultuur, terwijl deze eerste week van den cursus besloten werd op Vrijdagavond door Dr. A. E. van Giffen die den Steen- en Bronstijd in Nederland behandelde. De nieuwe week werd op Maandagavond ingezet door Prof. Byvanck, die als onderwerp gekozen had „De IJzertijd” in het einde der Praehistorie. Dinsdagavond sprak Prof. Dr. J. A. J. Barge over de beteekenis van de Pithecanthropusvondst, terwijl op dienzelfden avond Prof. Dr. N. J. Krom de praehistorische archaeologie van Java en Sumatra inleidde. Prof. Dr. Frh. von Bissing sprak op Woensdag- en Donderdagavond over „Das vorgeschichtliche Aegypten bis zur Entstehung des alten Reichs” en over „Die ältesten Denkmäler Vorderasiens” (Mesopotamien, Persien, Syrien und Palestina), terwijl op Vrijdag d.a.v.

de cursus gesloten werd door de voordracht van Dr. G. van Hoorn over de praehel-leensche cultuur.

Hoewel bij deze avondvoordrachten zeer veel van sprekers en hoorders gevorderd werd, zoo is de belangstelling tot het laatste toe onverflauwd gebleven. Steeds weer waren de banken bezet en genoten de hoorders van de klare uiteenzetting der ingewikkelde problemen, die op het gebied der praehistorie zoo talrijk zijn. Dit is wel de schoonste voldoening geweest voor de sprekers zelve, aan wie het Bestuur hier gaarne nogmaals openlijk dank betuigt. De sprekers hebben zich bovendien op verzoek bereid verklaard dit najaar denzelfden cursus nogmaals te geven, maar dan in Utrecht. Reeds is een gedeelte van de referaten der op den cursus gehouden voordrachten verschenen in ons Tijdschrift, waarin mede de voordracht van Prof. Bouman in extenso werd opgenomen. Zoodra alle referaten gedrukt zijn, zullen zij evenals die van den cursus voor Anthropologie in brochurevorm verkrijgbaar gesteld worden voor belangstellenden. De prijs zal niet hooger zijn dan f 1.— per exemplaar. Naar aanleiding van dezen Praehist. Cursus was in de afdeling Volkenkunde v. h. Kol. Instituut eene kleine tentoonstelling georganiseerd van praehistorische Europeesche artefakten en van ethnografica uit Nieuw-Guinea.

De deelname van de leden in het officieele orgaan van onze Vereeniging is nog altijd niet geheel bevredigend. Van de meer dan drie honderd leden, die ons Bureau thans telt, is toch slechts een kleine honderd abonné van het Tijdschrift „Mensch en Maatschappij”. Het Bestuur veroorlooft zich nogmaals het tijdschrift in de belangstelling van de leden aan te bevelen. Gelijk bekend kunnen de leden van 't Bureau „Mensch en Maatschappij” tegen den halven prijs (f 5.—) verkrijgen, mits zij het direkt bestellen bij den Uitgever. Het Bestuur spreekt alsnog den wensch uit, dat vele leden van 't Bureau van deze belangrijke reductie zullen willen profiteren.

Het Bestuur kan voorts melding maken van de hooge belangstelling van H. M. de Koningin-Moeder in den arbeid van het Bureau en in het komende Congres. H. M. de Koningin-Moeder schonk aan het Bureau de som van een honderd Gulden als blijk Harer hooge belangstelling in ons werk. Het behoeft wel geen betoog, dat dit geschenk het Bestuur een prikkel te meer zal zijn om vooral het Congres van 1927 te doen slagen, waartoe het echter de medewerking van alle leden noodig zal hebben.

Ten slotte zij medegedeeld dat de Heer L. van Vuuren door het I. I. A. werd uitgenoodigd de film betreffende de „Doodenfeesten der Toradja's” den 16en Mei j.l. te Parijs te komen vertoonen.

De Voorzitter dankt den Secretaris voor zijn uitvoerig en nauwkeurig verslag en merkt naar aanleiding daarvan op, dat het ledenaantal van het Bureau thans 324 bedraagt, van welke 202 tevens lid zijn van het „Instituut”.

Ook de toestand van het orgaan van het Bureau „Mensch en Maatschappij” geeft alle reden tot tevredenheid. Copy komt in overvloedige wijze in, zoowel oorspronkelijke studies, als boekbesprekingen en kritieken, referaten, varia, enz.

Wat het Indisch Anthropologisch Bureau betreft, deelt de V. mede, een schrijven te hebben ontvangen van den secretaris, Dr. H. J. T. Bijlmer te Batavia, waarin deze bericht, dat de eerste jaarvergadering, te Weltevreden gehouden, een groot succes is geweest. De zaal was geheel met toehoorders gevuld. Voordrachten werden gehouden door Dr. Bijlmer, Dr. Dammerman en Dr. Van Loon.

Het Indisch Bureau telt thans 96 leden, allen tevens lid van het „Instituut”. Van de sectie: physische anthropologie is voorzitter geworden Prof. Rodenwaldt en secretaris Dr. van Vogelpoel.

Het Indisch Bureau zal zooveel mogelijk voeling houden met het Nederlandsche.

De Penningmeester brengt vervolgens financieel verslag uit:

De rekening over het boekjaar 1925 werd door de Heeren Dr. H. N. ter Veen en G. Trouw nagezien, met de diverse stukken vergeleken en goedgekeurd. Zij sloot met een creditsaldo van f 341.31, waaronder echter nog niet begrepen was een bedrag ad f 255.— van in dit jaar nagekomen rekeningen. Tevens moet hierbij ook in aanmerking

genomen worden, dat in het afgelopen jaar nog betaald werd aan oude rekeningen over het jaar 1924 een som ad f 687.—.

Aan inkomsten werd ontvangen $\pm$ f 1600, waaronder een bedrag van f 109, verkregen uit de entréegelden van den praehistorischen cursus.

De uitgaven bedroegen ruim f 1100, waaronder dit jaar voor het eerst paraisseert de jaarlijksche bijdrage aan het Tijdschrift „Mensch en Maatschappij” ad f 300.—.

Al zijn de uitkomsten niet onbevredigend te noemen, voornl. door de toename van het ledenaantal in het afgelopen jaar, toch blijft het gewenscht groote zuinigheid te betrachten, daar het van belang is eene reserve te vormen voor extra-uitgaven en het ook, met het oog op de kosten van het aanstaande congres, noodzakelijk zal zijn over een spaarpot te kunnen beschikken.

Waar de vaste baten onzer Vereeniging voornl. bestaan uit de contributies harer leden, is het ook uit financieel oogpunt van groot belang, dat de toename van het leden-tal zooveel mogelijk worde bevorderd.

De Voorzitter dankt den penningmeester voor zijn uitnemend beheer, alsook de H.H. G. Trouw en Dr. H. N. ter Veen, voor het nazien der rekening en verantwoording.

In de plaats van de H.H. Prof. Dr. Barge en L. van Vuuren, die den wensch hebben te kennen gegeven af te treden, resp. als ondervoorzitter en secretaris, aangezien hun wonen buiten Amsterdam op den duur te bezwaarlijk blijkt te zijn voor de uitoefening hunner functie, worden gekozen Prof. Dr. K. H. Bouman als onderzitter en Dr. W. A. Mijlsberg als secretaris. De overige bestuursleden, de H.H. Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, Prof. J. C. van Eerde, Prof. Dr. A. J. P. van den Broek, Prof. Mr. Dr. S. R. Steinmetz, Prof. Dr. A. W. Bijvanck en D. van der Ven worden herkozen.

De Voorzitter zegt in het bijzonder den afgetreden secretaris hartelijk dank voor al hetgeen deze in het belang van het Bureau vanaf de stichting heeft gedaan en beveelt de Vereeniging nog in zijn verdere belangstelling aan. Ook Mevrouw Willenborg—Waland, die in het afgelopen jaar de taak van den secretaris belangrijk heeft verlicht door een deel zijner werkzaamheden op zich te nemen, betuigt de Voorzitter zijn oprechten dank.

In de internationale Jury voor den „Prix hollandais”, uit te keeren op het a.s. Congres van het „Institut” worden benoemd de H.H.: Prof. Dr. A. J. P. van den Broek en Prof. Dr. Eugène Dubois.

Het Bestuur van het Anthropologisch Bureau heeft besloten voor het Congres, dat in September 1927 te Amsterdam zal plaats hebben een bedrag van f 1000 ter beschikking te stellen, terwijl het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap daarvoor f 500 heeft toegezegd.

Daar ongetwijfeld de onkosten voor dit congres belangrijk hooger zullen zijn, stelt de V. aan de vergadering voor nog een som bijeen te brengen door *vrijwillige* bijdragen van f 5 door de leden van het Bureau. De vergadering kan zich met dit voorstel vereenigen. De V. spreekt den wensch uit, dat vele leden voor genoemd doel dit luttel bedrag zullen willen offeren.

Nu voor 't eerst het Congres van het „Institut” een volstrekt en werkelijk internationaal karakter zal dragen, zal aan een aantal geleerden der centrale landen, welke tot dusverre zich nog niet bij het „Institut” hadden aangesloten, eene uitnoodiging tot deelneming aan het Congres worden toegezonden.

Reeds zijn van Hollandsche zijde de volgende onderwerpen ter behandeling op het congres opgegeven:

1. Dr. A. E. van Giffen: Nederland als overgangs- en tusschengebied temidden van de neo- en eolithische Noord-, West- en Midden-Europeesche cultuurverschijnselen (met lichtbeelden).

2. Prof. Dr. A. J. P. van den Broek: De wenschelijkheid van een systematisch anthropologisch onderzoek in de verschillende landen; het anthropologisch onderzoek in Nederland.

3. Mej. Dr. M. A. van Herwerden: Bloed-iso-agglutinatie, in verband met erfelijkheid.
4. Dr. H. N. ter Veen: Het probleem der overbevolking.
5. Drs. J. J. Fahrenfort: De feitelijke grondslagen van het prae-animisme.
6. Prof. Dr. L. Bolk: De foetilisatie-theorie, een afstammingstheorie van den mensch. Haar verhouding tot andere afstammingstheorieën, in het bijzonder haar beteekenis voor het probleem van het ontstaan van den opgerichten gang.
7. Dr. C. W. Janssen: De Indonesische volkeren onder den invloed van den handel, voorheen en thans.
8. Prof. G. Gonggrijp: De stand van het ethnologisch-economisch onderzoek.
9. Prof. Dr. Eugène Dubois: Mededeeling betreffende den *Pithecanthropus erectus*.
10. D. J. van der Ven: De mogelijkheid van een is-ethnien-cartographie op grond van een registratie der folkloristische gebruiken, zeden en gewoonten in foto-reeksen en filmen.
11. Dr. C. U. Ariëns Kappers: Hersenen van Chineezers.
12. Dr. G. P. Frets: Nieuwe waarnemingen over de erfelijkheid van den hoofdvorm.
13. Dr. S. Zwanenburg: Het object der sociale psychologie.
14. Dr. J. de Vries: De beteekenis der Indonesische folklore voor het vergelijkende sprookjesonderzoek.

De V. stelt voor eene kleine commissie te benoemen, welke, in overleg met het Bestuur, de uitvoering der congresplannen zal regelen.

In deze commissie krijgen zitting de H.H. Dr. D. Brocx, Dr. S. J. Brugmans, G. van der Flier (secretaris), J. E. Vouté en Dr. H. N. ter Veen.

Het congres zal een aanvang nemen op Maandag 19 September 1927 en $\pm$ een week duren. De datum is vastgesteld in verband met het in de tweede week van September van dat jaar te Berlijn plaats hebbend internationaal congres voor erfelijkheidsonderzoek. Men verwacht n.l. dat een aantal der geleerden, welke dit congres hebben medegemaakt, na afloop naar Amsterdam zullen komen voor het congres van het „Institut”.

Bovendien zal tegelijk met het congres van het Institut te Amsterdam vergaderen de internationale eugenetische Commissie; de vergaderingen dier Commissie en die van de Sectie voor erfelijkheid van het „Institut” zullen over en weer toegankelijk zijn.

Aan het eind der congresweek zullen excursies worden gemaakt naar het Noorden van het land (onder leiding van Dr. A. E. van Giffen), en naar Arnhem (onder leiding van den Heer Van der Ven), alwaar het openluchtmuseum zal worden bezocht, waar folkloristische demonstraties zullen plaats hebben. Reeds werd een schrijven ontvangen van Burgemeester en Wethouders van Arnhem, waarin werd bericht, dat B. en W. gaarne bereid zullen zijn aan den Gemeenteraad van Arnhem een crediet aan te vragen, teneinde aan de deelnemers van het congres een diner aan te bieden en de noodige vervoermiddelen ter beschikking te stellen voor de bezichtiging der stad en hare fraaie omgeving.

De V. geeft thans het woord aan Mej. Dr. C. C. van de Graft voor hare mededeeling over „Oud-Germaansch Offerbrood”.

Achter onze hedendaagsche broodvormen en -soorten schuilt een wereld van oude cultuur, aldus Dr. van de Graft; zij gaan grootendeels terug op het heidensche oudgermaansche offerbrood.

Toen de verzachting van het bloedige offer intrad, ging men o.a. surrogaten aanwenden, vooral dat van brood. Reeds in de 4de eeuw v. Chr. bericht Herodotus, dat de arme Egyptenaren zwijnen van brood offerden. Overal waar een volk zich op akkerbouw gaat toeleggen, zien wij naast het bloedige offer het nabootsende broodoffer opkomen.

Het oudste getuigenis in deze voor de Germanen geeft ons de bekende „Indiculus superstitionum” (lijst van bijgeloovigheden), samengesteld op het Concilie van Liftines in Henegouwen, onder voorzitterschap van den H. Bonifacius in 743 gehouden, waar als een der vele heidensche misbruiken wordt opgenoemd „de afbeelding in

besprenkeld meel". Door alle oude en nieuwere kommentaarschrijvers is deze plaats eenstemmig verklaard als toepasselijk op een afbeelding van een god of van een zijner symbolen of een aan hem gewijd dier in gewijd meel, die bij het offer of den offermaaltijd door de deelnemers werd opgegeten, opdat zij aldus in zegenrijke geestelijke aanraking met den god zouden komen. Los van alle offermaaltijden is nog lang het gebruik gebleven om op christelijke feestdagen dergelijke koeken te bakken en te eten, in het geloof aan hun wonderdoende kracht. Nog voor kort bakte men in Tirol een broodpop, die „de God" heette.

Voor het brood, waarin dit oudgermaansche offerbrood voortleeft, dat echter wat den vorm betreft, sterk onder Romeinschen invloed staat, heeft de Duitsche taal een eigen woord: „Gebildbrot". Wij, die ons niet met de studie van het brood hebben bezig gehouden, bezitten er ook geen woord voor. Een paar jaar geleden ontstond tijdens een bakkerstentoonstelling het woord gelegenheidsbrood, dat echter geen equivalent is. Aan dit Gebildbrot, inzonderheid aan het Duitsche en Oostenrijksche, heeft een Beiersch arts, Dr. Max. Höfler, belangrijke tijdschriftartikelen gewijd. Veel daarvan kan rechtstreeks op het Nederlandsche brood worden toegepast. Het is echter wenschelijk, dat hij die eenmaal, steunend op Höfler's verdienstelijken arbeid, de geschiedenis van het Nederlandsche brood zal schrijven, daarbij iets kritischer te werk ga dan de meester, die in zijn zucht tot verklaren wel eens meer beweert dan hij met bewijzen kan staven. In navolging van de studie die Höfler aan de „brezel" heeft gewijd, volgen hier eenige beschouwingen over onzen krakeling.

Krakeling, dat is krakend of knappend gebak, komt voor in drie beteekenissen: 1° de algemeene van het achtvormig gebak, 2° de uitsluitend in het Oosten van ons land (Drente, Overijssel en Gelderland) gebruikelijke van broodkrans bij de palmpaasch, 3° de Zuidnederlandsche, speciaal Westvlaamsche, van harde mastel, in Noord-Nederland bestel geheeten. De vlechtvorm van n°. 1 en n°. 2 zijn van Romeinsche afkomst en moeten door bemiddeling van kloosterbakkerijen zijn overgebracht, wat nauwelijks vóór de 10de eeuw kan gebeurd zijn.

Het woord mastel is een Romaansche vorm, ontleend aan het oudfransche mastel, een bijvorm van gastel, nu gâteau, waarvan de oorsprong onzeker is. Iets meer houvast geeft ons het Duitsche woord brezel (de Franschen, Engelschen en Spanjaarden namen ons Germaansche woord als craquelin, crackling en craquelenque over). Brezel is afgeleid van den middellatijnschen vorm bracellum en bracitellum van het klassiek-latijnsche brachiolum d. i. armpje. Höfler ziet in de brezel het broodsubstituut van de bronzen armbanden, die men aan de dooden meegaf, en die gesloten of open waren. Bij de open broodringen zouden de uiteinden tot grooter stevigheid door den bakker over elkander geslagen zijn en tegen den overkant bevestigd. Dit is een losse hypothese, en bovendien is een armband iets anders dan een arm.

Koek met een armpje „placenta cum brachiolo", komt onder de middeleeuwsche kloostergebakken voor. Wat dat armpje beteekende? Wij kunnen er alleen naar gissen. In den „Indiculus superstitionum" wordt ook het misbruik gelaakt om allerlei houten ledematen, inzonderheid handen en voeten, op heilige plaatsen, vooral aan een godenbeeld of aan boomen, op te hangen, met het doel gezondheid en vruchtbaarheid te verkrijgen. Merkwaardig in dit verband is het, dat de Bohemers op vastenavond brezel in de boomen hangen om ze vruchtbaar te maken. Maar de vaste schakel die onzen achtvormigen krakeling met het oudgermaansche offerbrood verbindt, ontbreekt alsnog. Dat deze krakeling een doodenofferbrood geweest is, blijkt echter duidelijk uit de rol die hij nog speelt in de doodengebruiken, vooral in Duitschland. Daar pleegt men o. a. op Allerzielen brezel aan de armen uit te deelen; zooals bekend is, zijn allerwege de offers aan de dooden vervangen door brooduitdeelingen aan de armen ter nagedachtenis van de overledenen.

Als doodencultusbrood zien wij in Noord-Nederland den rouwkrakeling, in Zuid-Nederland de mastel bij begrafenissen voortbestaan. Eveneens als gebak van den Germaanschen Nieuwjaartijd, waarin men de groote doodenoffers placht te brengen,

en die zich van September tot Paschen kon uitstrékken. Aan het brood van den Nieuwjaartstijd kende het volksgeloof een heilzame en genezende kracht toe. De Katholieke Kerk heeft dit denkbeeld op Katholieken bodem overgebracht, door op verschillende heiligendagen, die in den Germaanschen Nieuwjaartstijd vallen, brood te wijden, dat dan aan deze wijdingen zijn geneeskracht ontleent. Het meest bekend hiervan is het St. Hubertusbrood, dat op 3 November in de vroegmis wordt gewijd en door mensch en vee als voorbehoedmiddel tegen hondsdoelheid wordt gegeten, en gedeeltelijk als geneesmiddel bewaard. St. Hubertus is de patroon van het jagersvolk en tevens de patroon tegen hondsdoelheid, welke ziekte door het volk als het werk van booze geesten beschouwd werd. In België gebruikt men voor het Hubertusbrood vooral kleine mastellen, die ook dienst doen voor het brood, dat bij bedevaarten als voorbehoedmiddel tegen allerlei ziekten wordt gewijd.

In ons Protestantsche Noorden speelt het geneeskrachtig brood geen groote rol, maar den krakeling treffen we op St. Nicolaas, die een Germaansche Nieuwjaarsdag is, aan onder de figuurbroodjes die voor de kinderen gebakken worden, of tot den oorlog gebakken werden. Men vindt ze nog sporadisch in N.-Holland en Friesland, en met Nieuwjaar in Groningen.

Meer nog in den verder naar het voorjaar vooruitgeschoven Christelijken vastentijd speelt in Zuid-Nederland de mastel, in Noord-Nederland de krakeling een voorname rol. De mastel is het tradionele brood, dat na de voetwassching op Witten Donderdag wordt uitgereikt; de krakeling ziet men hier op Palmzondag als onderdeel van de palmpaasch. Ze hangen daaraan als versiering of zijn ingebakken in den grooten broodkrans, die ook krakeling heet en in zijn vlechtvorm de herinnering bewaart aan het haarloffer. Tevens vertoont deze palmpaaschkrans treffende overeenkomst met de Zweedsche joel- of zaaikoeken, waarvan de jongste onderzoekingen van Dr. Hammarstedt te Stockholm hebben aangetoond, dat zij afbeeldingen van het zonnerad moeten voorstellen, bestemd om zonnearmte, wasdom en oogst te verwekken, zooals water werd uitgegoten om regen te krijgen. Deze oude cultusbrooden moesten dienen om de groeikracht van het afgelopen jaar in zich op te nemen en over te brengen op den nieuwen oogst. Oorspronkelijk gebakken van het meel van den laatstgeogsten schoof, waarin men meende dat „de kracht” van den korenakker zijn toevlucht had genomen, prijken zij, vaak in den vorm van een dier (joelever, joelbok) gedurende den geheelen joeltijd op den joeldisch en worden dan in de zaadkist bewaard. Nadat alle huisgenooten en huisdieren er in het voorjaar hun aandeel van gehad hebben, wordt de rest, fijngewreven, onder het zaad vermengd, op den akker uitgezaaid om aldus opnieuw aan mensch en dier ten goede te komen. Zoowel onze palmpaaschkrakelingen als de joelkoeken vertoonen tusschen de spaken — de Zweedsche joelkoeken hebben er vier of acht, de palmpaaschkrakelingen gewoonlijk vier, een enkele maal acht — broedende kippen als zinnebeeld voor zonnearmte. Afbeeldingen van het zonnerad zijn op Saksisch vaatwerk zeer gebruikelijk, terwijl ze op het Frankische ontbreken. In de buurt van het tegenwoordige Holstein, waar de Saksen vóór de volksverhuizing woonden, is de rijkversierde zonnearmte van Trundholm gevonden, gevolgd door de vondst van een andere gouden zonnearmte uit hetzelfde tijdperk in Holstein zelf. Opmerkelijk is ook dat in Småland de joelboek goudwage heet.

Deze voordracht, toegelicht door zeer duidelijke lichtbeelden, geeft aanleiding tot eene levendige gedachtenwisseling. De V. dankt de spr. hartelijk voor hare interessante voordracht en sluit, niets meer aan de orde zijnde, de vergadering te $\pm$ 5 ure.

Verslag van den Praehistorischen cursus (vervolg).

Dr. A. E. van Giffen: De Steen- en Bronstijd in Nederland.

Om een inzicht te verkrijgen in de oudste cultuurverschijnselen, d.z. die van den steen- en bronstijd op Nederlandschen bodem, staan ons twee wegen ten dienste. Men kan daartoe nl. bestudeeren de z.g.n. losse vondsten, zooals deze in de verschillende musea bewaard worden, die vondsten onderling en t.o. van gelijksoortige buitenlandsche vergelijken en zodoende vooral door typologische studie trachten dat inzicht te verwerven. Of wel men kan die cultuurverschijnselen in gesloten groepen probeeren op te sporen, hunne stratigraphische verhoudingen t.o. van elkaar na te gaan, en zich zodoende een denkbeeld trachten te vormen van hare onderlinge verhouding, van hare volgorde en hoedanigheid. Voor dit laatste zijn wij vooral aangewezen op de overblijfselen en den inhoud van de oudste industrieën, de graven en de nederzettingen.

Beide wegen leiden tot een ongeveer gelijk resultaat.

Wat de betreffende cultures aangaat, brengen zij ons het inzicht, dat de oudste cultuur van ons land behoort tot het neo- of hoogstens mesolithicum. Zij toonen aan, dat Nederland van oudsher het aanrakings- en overgangsgebied tusschen de periphere West- en Noord-Europeesche beschavingen is geweest, en speciaal via de groote rivieren de brug tusschen de laat-neo- en aeneolithische midden-Europeesche resp. Groot-Britsche bekercultures vormt.

Het is *Nils Åberg*, die vooral langs typologischen weg de Nederlandsche steencultuur bestudeerd heeft. Deze onderzoeker heeft, in het bijzonder op grond van de verschillende bijlvormen, voor het eerst vastgesteld, dat de aanvankelijk onderling gelijke mesolithische Campigniën-Ertebølle-Kjekkenmøddinger cultures in het Kanaal- resp. Oostzeegebied, ook daarna nog gelijk gebleven in de door een spitstoppe bijl gekarakteriseerde 1ste periode van het neolithicum — zich eerst in de z.g.n. 2de periode in beide genoemde gebieden verschillend gedifferentieerd heeft. Bijlvormen van voor die periode kenmerkend smaltoppig type karakteriseeren door hunne verschillende, eenzijdig meer ouderwetsche biconvexe, anderzijds meer ontwikkelde rechthoekige dwarscoupe een West- resp. Noord-Europeesche cultuurgebied, waarvan de grens vrijwel midden over ons land loopt. Die grens: Zuiderzee, Overijsel, en dan via Munster naar het Oosten te vervolgen, zou tevens een volksgrens zijn. Zij bepaalt zodoende het Noorden des lands als een verren, doch nauw samenhangenden uitlooper eener intensieve Oostzeebeschaving, het Zuiden daarentegen als eene met West-Europa verbonden cultuurprovincie. In de daarop volgende, typologisch door een breedtoppige bijl gekarakteriseerde, periode is de grens tusschen beide cultuurgebieden slechts éénzijdig te bepalen. Dan staat nl. de evolutie der West-Europeesche bijlvormen zoo te zeggen stil, doch in het Noorden komt een nieuwe, d.w.z. de even genoemde breedtoppige bijlvorm tot ontwikkeling, zoodat genoemde grens alleen uitgaande van het Noorden eenigermate is vast te stellen. Die grens blijkt ongeveer gelijk te blijven. Het verband met het Oostzeegebied schijnt nu losser te worden en *Åberg* zoowel als *Kossina* meenen, dat dit ook in den bronstijd het geval blijft. Hier hebben de Museumverzamelingen echter blijkbaar op een dwaalspoor gebracht, in zoover deze wel en bijna uitsluitend de cultureele armoede aan bronzen, d.w.z. bronstijd-voorwerpen, afspiegelen, daarentegen niet de andere in het algemeen artefactlooze beschavingsverschijnselen, zooals de graven die in een aan brons zoo buitengewoon arm land als het onze illustreeren. Een scherp afbreken van de steencultuur, of wel ontbreken eener bronscultuur, zooals de losse vondsten deze schijnen aan te toonen, is in werkelijkheid slechts een gevolg van de armoede aan brons en het gemis aan bijgaven in de graven.

De gesloten vondsten bevestigen in het algemeen de conclusies, waartoe reeds gezegde typologische studies aanleiding gaven; alleen lichten zij deze nader toe, ze tegelijk preciserend en op sommige punten retidiceerend. Die gesloten vondsten betreffen eigenlijk drie groote cultuurverschijnselen, t.w. :

- 1°. Vóórhistorische werkplaatsen en mijnbouw van vuursteen ;
- 2°. Graven en wel massale en individueele, d.z. hunebedden en grafheuvels ;
- 3°. Nederzettingen.

Daarvan zijn de op enkele uitzonderingen na ongeslepen artefacten der eerste groep met hun ouderwetsch karakter typologisch nog volkomen vergelijk- en identificeerbaar met die der mesolithische Campigniën-Kjökkenmøddinger cultures, al is er alle reden om aan te nemen, dat men bij de eerste reeds met eene minstens volneolithische, ja zelfs nog latere cultuur te doen heeft. Kenmerkend voor het Krijtgebied in het Zuiden des lands, alwaar zich tusschen Ryckholt en St. Geertruid een volslagen vuursteenmijnbouw heeft ontwikkeld, zijn kleinere werkplaatsjes van vuursteen en artefacten vooral aangetroffen in de Midden- en Noord-Nederlandsche zandstuivingen. Zijn echter de eerstgenoemde volkomen vergelijkbaar met die van Spiennes in de Borinage, Mur-de-Barrez en Cisbury bij Brandon enz. achtereenvolgens in het Fransche en Engelsche krijtgebied, om van andere vuursteenmijnbouwcentra niet te spreken, en zijn deze in het algemeen zuidelijk georiënteerd, van de laatstgenoemde, minder gedifferentieerde, is veeleer het tegendeel het geval. Is voorts, reeds alleen overeenkomstig dien samenhang van de bedoelde Zuid-Limbursche vuursteenindustrie met de Belgische, in het Nederlandsche krijtgebied ook de Donaulandsche bandceramiek te verwachten, inderdaad is deze daar ook in het vorige jaar een weinig ten Noorden van Maastricht geconstateerd.

Wat aangaat de uitvoerig besproken graven, zoo blijken de oudste megalithische massagraven, en de synchrone of iets jongere individueele graven in tumuli zich min of meer te verhouden als de smaltoppige bijlen van Noord- en West-Europeesche type. Alleen geven de graven naar structuur en inventaris een meer gedifferentieerd beeld. Zij wijzen wat de hunebedden betreft op een nauwen samenhang tusschen het Nederlandsche, tot de Noordelijke provincies beperkte, megalithische gebied met Nd. W. Duitschland en de westelijke Oostzeelands. Onderling ten nauwste verbonden door het bezit eener typisch gespecialiseerde steekgroef- en puntsteek vaatwerkgroep, hangen de megalithische cultures in genoemde streken onderling ten nauwste samen en verschillen in dat opzicht volstrekt met de West-Europeesche megalithcultuur, terwijl bedoelde overeenkomst resp. verschil in ander opzicht nog door de structuur der graven onderstreept wordt.

Komen nu in het Noorden des lands naast de genoemde megalithische massagraven nog individueele met name door bekers als bijgaven gekarakteriseerde tumuligraven voor, de laatste zijn uitsluitend kenmerkend voor het Midden-, in mindere mate voor het Zd. O. Nederlandsche neolithicum. Het zijn juist deze heuvelgraven, welke door hunne verschillende structuren, hunne standsporen van een vroegeren overigens zeer verschillenden houtbouw, sterker gedifferentieerd zijn. Zij blijken enerzijds verwantschap te bezitten met de Jutlandsche en Thüringsche, anderzijds met midden- en Zd. W. Europeesche en eindelijk, zoowel in het midden als Noorden, doch voornamelijk in het midden des lands, met de Oost-Engelsche laat-neo- en aeneolithische bekercultures.

Zoo blijkt het Noorden des lands langs de kust en nader beschouwd vooral over zee, het midden, en in mindere mate het Zd. Oosten, daarentegen met de groote rivieren als richtlijnen bevolkt te zijn geworden. Tevens blijkt het midden-Nederlandsche Rijnmondgebied zoo de verbinding en de wisselwerking tusschen de midden-Europeesche en Britsche bekercultures af te spiegelen en zodoende een wig te drijven tusschen de Noord- en West-Europeesche neolithische beschaving. Wat ten slotte aangaat de nederzettingen ; tot nu toe weinig bekend, bevestigen zij in het algemeen de gezichtspunten, welke de studie der graven in het licht stelde.

Over den bronstijd zij alleen opgemerkt, dat de verschillen tusschen de daarvoor typische cultuur en die van den jongeren steentijd slechts in schijn een scherpe, in werkelijkheid echter een geleidelijke is, al is het waarschijnlijk, dat die overgang niet zoozeer hier, dan wel elders, met name in het Westelijke Oostzeegebied en Nd. W. Duitschland heeft plaats gegrepen. Dit geldt met name van het Noorden des lands. En al schijnen dergelijke verhoudingen ook in het midden des lands te constateeren,

deze zijn hier tot nu toe veel minder bekend geworden, terwijl zij in het Zuiden nog in het duister liggen. Alleen bespeuren we daar later de invloeden van de Hallstatt beschaving, vergelijkbaar met het laatste Noord-Europeesche bronscultuurstadium.

*Prof. Dr. N. J. Krom: De praehistorische
archaeologie van Java en Sumatra.*

In den Archipel, waar enkele volken nog thans in een „praehistorischen” toestand leven, is het wel heel duidelijk, dat „praehistorisch” niet als chronologisch begrip kan gelden; het duidt er een beschavingstoestand aan. Vandaar de beperking van het te behandelen onderwerp tot die streken, waar men in den trant der op de andere voordrachten besproken cultuurlanden reeds vroeg in de plaats van die praehistorische cultuur een hogere beschaving ziet treden, Java en Sumatra, beide in het begin onzer jaartelling door de Hindoe's van Zuidelijk Voor-Indië gekoloniseerd. Bali had er bijgevoegd kunnen worden, ware het niet dat van de vóór-hindoesche toestanden daar nog minder bekend is dan omtrent de beide groote eilanden.

De anthropologie geeft nog slechts weinig positieve gegevens — verwezen wordt naar de recente overzichten van Prof. Kleiweg de Zwaan — over de samenstelling der bevolking; men tracht de resten van een oudere bevolking te onderscheiden van de Maleisch-Polynesische immigranten, en ook deze laatsten vertoonen onderling weer allerlei verschillen, en zijn zeker niet tegelijk en op dezelfde wijze in hun nieuwe woonplaatsen gekomen. Op taalkundige gronden heeft Kern aannemelijk gemaakt, dat het uitgangspunt der Maleisch-Polynesische instrooming de Achter-Indische kust was en dat zij reeds in dat land de metaalbewerking kenden, rijst verbouwden, enz. Hierbij aansluitend trachtte Ferrand de voorgeschiedenis nog hooger op te voeren; de latere Maleisch-Polynesiërs zouden tot ± 1000 v. C. in het Aziatische hoogland hebben gewoond nabij de voorvaderen der Chineezers, en vervolgens de groote rivieren naar Achter-Indië zijn afgezakt, vanwaar zij ± 500 v. C. tot verdere verhuizing over zee gedwongen werden. In dit verband behooren ook de onderzoekingen van Schmidt (al hebben deze bij deskundigen in de bijzonderheden weinig bijval gevonden) over de rol der Mon-Khmer-volken als verbinding tusschen Centraal-Azië en Austronesië.

Zeker is het, dat de gang van zaken heel wat ingewikkelder moet zijn geweest, dan men zich vroeger wel heeft voorgesteld. Pogingen uit den laatsten tijd om in de vóór-hindoesche cultuurgeschiedenis wat licht te verspreiden zijn o.a. die van Perry, welke aan de op verscheiden plaatsen aangetroffen megalithische overblijfselen een heel systeem van door de „zonnekinderen” gebrachte beschaving, in laatsten aanleg op Egypte teruggaande, vastknoopt, daarbij echter op onverantwoordelijke wijze uit het gelijktijdig naast elkaar voorkomen van twee verschijnselen direct tot hun innerlijken samenhang besluitend en bovendien geen ruimte latend voor de mogelijkheid dat zelfde behoeften in verschillende tijden en streken tot zelfde resultaten geleid kunnen hebben zonder dat aan ontleening gedacht behoeft te worden. Hornell heeft op grond van anthropologische overeenkomsten van kasten uit Zuidelijk Voor-Indië met bewoners van Polynesië, gepaard met de verspreiding van bepaalde scheepstypen, de theorie geopperd van een nauwe relatie tusschen de bevolking van Polynesië en Zuid-Indië, lang voordat de immigranten naar Java, Oost-Sumatra enz. (die wij dan gemakshalve Indonesiërs noemen) zich van uit Achter-Indië waaivormig in het centrum van het gebied dier oude relaties uitspreidden. Deze theorie wordt dan weer gesteund door het taalkundig onderzoek van Sylvain Lévi, die op overeenkomsten tusschen de naar het binnenland van Voor-Indië teruggedrongen Moenda-talen en Polynesische talen wijst.

Verbindingen tusschen den Archipel en Voor-Indië zijn er dus volgens deze opvatting vóór de komst der Hindoe's al eeuwen lang geweest, zoowel vóór de verbreiding der Indonesiërs als daarna, toen immers juist de Indonesiërs zelfs naar Madagascar zijn gekomen. Er is inderdaad overeenkomst te constateeren tusschen de megalithische overblijfselen van Zuidelijk Voor-Indië en die welke op Sumatra in de Pasemahlanden worden gevonden, daar in combinatie met langwerpige steenen bakken

en met de raadselachtige sculpturen van diklippige olifantsberijders, die nog altijd geen verklaring hebben gevonden, doch ongetwijfeld niet-hindoesch zijn. Ornament op groote steenen in Boven-Djambi vindt zijn tegenhanger in den Oosthoek van Java, waar de praehistorische graven talrijk zijn in den vorm van dolmens, doodkisten en grotten. Tusschen dit alles is hoogst waarschijnlijk samenhang; de megalithen van Oost-Java zetten zich verder voort op de Oostelijke, niet-gehindoeïseerde eilanden. Dat een en ander in den Oosthoek van Java gespaard is gebleven, vloeit voort uit de mindere intensiteit van de hindoeïstische cultuur aldaar en nu is het opmerkelijk, dat het andere grootendeels buiten Hindoe-invloed gebleven deel van Java, de Soenda-landen, toch weer een ander beeld vertoont. Dolmens zijn er slechts hoogst enkele; daarentegen vindt men er veel meer de terrassen met voorouderbeeldjes, en zijn er ook enkele voorbeelden van rotsinkrassingen. Zoowel dit laatste verschijnsel als soortgelijke beeldjes, keeren ook weer op Sumatra terug, zoodat het vooralsnog niet wel doenlijk is een grens te trekken. Overal, en nog zeer ver Oostelijk, trekken de spitse opstaande steenen de aandacht.

Onder de los gevonden praehistorische voorwerpen verdient de kort geleden door Van Stein Callenfels besproken eenige palaeolithische steenen bijl (Chelléen-type) allereerst vermelding; verder is alles uitsluitend neolithisch. Ook verschillende bronzen voorwerpen worden vertoond, deels klaarblijkelijk vrij algemeen in gebruik, deels slechts door een enkel exemplaar vertegenwoordigd, zoodat het niet mogelijk is het op de juiste waarde te schatten. Van de Oost-Javaansche graven is het wetenschappelijk onderzoek nog ternauwernood begonnen; men vindt er als bijgaven vooral kralen, maar ook koperen arm- en beenringen en ijzeren lanspunten of zwaarden, of ook steenen werktuigen, met name voor het ontbolsteren van graan.

Op verschillende plaatsen ziet men in deze praehistorische overblijfselen hindoeïstische invloeden doordringen, en het is daardoor duidelijk, dat zij nog tot ver in den historischen tijd in zwang gebleven zijn; in zekeren zin is er hier en daar zelfs nog een band met tegenwoordige gebruiken. In hoofdzaak zullen deze overblijfselen wel moeten worden toegeschreven aan de Indonesiërs, die reeds vóór de Hindoe-kolonisatie aanwezig waren, met dien verstande, dat er ook een en ander door hen kan zijn overgenomen van een oudere bevolkingslaag, waarmede zij zich min of meer zullen hebben vermengd. Met het Indonesisch karakter van terrassen, voorouderbeeldjes enz. is in overeenstemming, dat soortgelijke overblijfselen in Achter-Indië worden aangetroffen. Het gebruik der steenen bijlen zal allicht vóór de metaalbewerkende Indonesiërs bekend zijn geweest en zeer oud zijn eveneens (blijkens de verbreiding) de opstaande steenen. Alles loopt echter voor onze waarneming nog zeer dooreen; het materiaal is nog schaarsch, en te weinig wetenschappelijk vastgelegd om conclusies toe te laten. Moge de indruk gevestigd zijn, dat hier inderdaad belangrijke problemen op een oplossing wachten, een oplossing, waarvoor ongetwijfeld systematisch archaeologisch onderzoek noodzakelijk is, doch die slechts door samenwerking van ethnologische, anthropologische en archaeologische zijde te bereiken is.

Prof. Dr. F. W. Frh. von Bissing: Das vorgeschichtliche Aegypten bis zur Entstehung des alten Reichs.

Die ältesten bisher bekannt gewordenen vorgeschichtlichen Funde sind auf dem westlichen Wüstenplateau bei Theben gemacht; ihre Zeit abzuschätzen fehlt jedes Mittel. Ausser einem Schabertypus und dem häufigen Vorkommen Mondförmiger Stücke bieten die Funde kaum eigne Formen, entsprechen vielmehr dem belgischen Moustérien, dann auch dem Chelléen und Acheuléen. Typen dieser Klasse sind im eigentlichen Nilthal verbreiteter, Solutréenfunde schliessen sich an. Sie scheinen alle später als die entsprechenden gleichartigen Funde in Europa, es muss also eine Parallelentwicklung, keine Abhängigkeit vorliegen. Das Aurignacien und ein Mesolithicum kennt

Aegypten nach den bisherigen Funden nicht. Im Delta unweit Alexandriens hat Breccia eine Station gefunden, die nach der Keramik bis ans Ende der archaischen Zeit reicht, nach den Silexformen aber etwa in der Zeit des Solutréen einsetzt. Die Neolithische Kultur zeigt im ganzen Land grosse Gleichförmigkeit, wenigstens von Edfu bis Kairo, südlich schliesst die nubische Kultur an, in den meisten Dingen des aegyptischen nachstehend, nur in der Technik ihrer Gefässe ausgezeichnet. Sie hält an den alten Formen fest lange nachdem diese in Aegypten ausgestorben sind. Negereinflüsse fehlen, an der Mittelmeerküste scheint vom Libanon bis zum Atlas eine ziemlich einheitliche Kultur in ältester Zeit zu herrschen, bei der Aegypten aber bald die Führung nimmt. Dieser Urhamitischen Schicht gehört Osiris an, zu dem es in Palaestina wie in Libyen verwandte Gestalten geben mag, der aber doch zum wahren Aegypter geworden ist, der sich von Busiris aus, wo er von je Vegetations- und Totengott war, das Nilthal, zunächst Heliopolis erobert hat.

Der Formenreichtum der neolithischen Periode ist sehr gross, eine sichere Einteilung hat sich noch nicht gewinnen lassen. Manche Stücke sind von prachtvoller Technik, die Funde in den Königsgräbern von Abydos und im Sonnenheiligtum von Abusir beweisen dass Steinwerkzeuge bis in die erste, ja die fünfte Dynastie allgemein im Gebrauch waren, vereinzelt kommen z.B. Sicheln mit Steinzähnen noch im Mittleren Reich, einzelne Steinmesser noch später vor. Während wir von Töpfen, die mit palaeolithischen Silexen gefunden sind nichts wissen, kennen wir die reiche Entwicklung der neolithischen Keramik gut. Sie umfasst mehrere hunderte Jahre, vielleicht auch mehr. Mit der Zeit der 1sten Dynastie bricht sie ab, aber die nun folgende Töpferei entwickelt sich organisch aus der älteren. Die einzelnen Klassen zeigen so viel Berührungspunkte miteinander, dass ich in ihnen wohl verschiedene Fabrikationszentren und sich zeitlich ablösende Gruppen erkennen kann, aber keinen Anlass zur Annahme mehrfacher Einwanderungen sehe. Höchstens am Ende der neolithischen Zeit, kurz vor der ersten Dynastie könnte ein Nachschub hamitischer Elemente aus dem Osten Einfluss geübt haben. Völlig einheitlich im ganzen Land ist auch die Entwicklung des Begräbniswesens. Soweit wir sehen sind die Bewohner Aegyptens in der neolithischen Zeit nicht mehr reine Jäger und Fischer, ein Zustand den Aegypten vielleicht nie gekannt hat. Sie treiben Fruchtbau, bereiten Bier, gehen auf Jagd um Löwen oder Nilpferd zu erlegen. Der Stier ist das Symbol der Kraft, der Esel das Lasttier, der Hund der treue Wächter, den man neben sich begräbt. Man wohnt in einräumigen aus Binsen geflochtenen oder aus Lehm errichteten Hütten mit Thüren und Fenstern. Knochen dient zur Herstellung von Harpunen, Elfenbein zum Schmuck und für feinere Schnitzereien. Wir können das allmähliche Entstehen der statuarischen Typen von dem konisch zugehenden Bild mit ungetheilten Beinen aus der Frühzeit bis zur Elfenbeinfigur die ein Bein vor das andere setzt aus der Zeit der ersten Dynastie verfolgen, Petries Versuch diese Entwicklung umzudrehen hat wenig Wahrscheinlichkeit, mag auch im Einzelnen einmal ein zurückgebliebenes Bild jünger sein als ein entwickelteres. Wann genau zum ersten Mal die Metalle, nubisches Gold, Silber aus den Wüstengebirgen am roten Meer, Kupfer vom Sinai, auftreten, lässt sich nicht gewiss ausmachen; zweifellos aber geraume Zeit vor der ersten Dynastie, einige der prachtvollsten Feuersteinmesser haben goldene Griffe. Auch das Zinn war aus eben jenen Gebirgen in geringer Menge wohl schon zur Zeit der ersten Dynastie bekannt. Der Uebergang in die geschichtliche Zeit, die Kupfer- und Bronzezeit war ein ganz allmählicher, Schritt für Schritt zu verfolgender. Auch die allein in Oberaegypten und Nubien häufigeren Ritzzeichnungen an Felswänden — in der Kalksteinregion und gar in Unteraegypten fehlt es am geeigneten Material — lassen den Uebergang von der vorgeschichtlichen zur geschichtlichen Zeit mit Händen greifen: gegenüber den verhältnismässig spärlichen Zeichnungen aus neolithischer Zeit — älter dürfte keine zu datieren sein — stehen die meist am selben Ort angebrachten Graffiti und Felsreliefs vom Alten Reich bis zum Ende des Neuen Reichs, ja gelegentlich aus noch späterer Zeit und vielfach gleicht die Technik der ältesten Versuche der gerade der spätesten arabischen.

*Prof. Dr. F. W. Frh. von Bissing: Palaestina,
Mesopotamien und Susa.*

Die ersten Reste altpalaeolithischer Kultur finden wir am Ende des Diluviums nach einer langen Regenzeit. Die Formen entsprechen dem europäischen Chélléen und Moustérien. Das Jungpalaeolithikum fehlt fast ganz, hingegen ist das Frühneolithikum im ganzen Land verbreitet. Der Mensch wird ansässig. Er bewohnt Höhlen, in denen ganze Niederlassungen, bis zu 60 Kammern zu finden sind, bald aber auch mit Palissaden versehene Häuser. Die ältesten Ansiedlungen liegen auf steiler Höhe, mit zunehmender Sicherheit steigen sie in die Wasserreichere Ebene herab. Ritzzeichnungen an Felsen und in Höhlen, sehr unbeholfen, werden dem Moustérien und der jüngeren Steinzeit zugeschrieben. In den Höhlen, z.B. der von Gezer, finden sich handgearbeitete Töpfe, zuweilen mit roter Bemalung, rohe Amulette aus Schiefer oder Knochen, Mühlsteine, die auf Ackerbau schliessen lassen, in den Formen mit Aegypten, aber auch mit Mesopotamien übereinstimmend. Im späteren Neolithikum bedient man sich der Knochennadeln, zum Haar- oder Gewandaufstecken, man schmückt sich mit Muscheln. Kühe, Schafe, Ziegen, Schweine sind bekannt, wohl auch der aus Aegypten eingeführte Esel und das Dromedar. Störche hausen bei den Siedlungen. Sehr oft begegnen wir Kiesel, die man heiss machen und zum Fleischkochen oder Backen benutzen konnte. Mit dem Storchschnabel durchlöchernte man die Häute. Die Toten verbrennt man, Toten- und wohl auch Götteropfer giesst man in Schalenlöcher. Als Begräbnisplätze dienen auch die in Gruppen bis Hunderten vereinigten Dolmen, die über ganz Westeuropa, Nordafrika, die Niederlande und das angrenzende Deutschland und Skandinavien, andererseits die Krim, den Kaukasus, Nordpersien verbreitet sind. Träte nicht mit den Dolmen auch die Leichenbestattung nach europäischer Art auf, so würde man aus ihrer Verbreitung nie auf einen Zusammenhang zwischen Europa und Palaestina schliessen. Die Entwicklung vom Höhlengrab zum Dolmen und Doppeldolmen geht hier und dort ganz ähnlich vor. Das sieht nicht nach fertiger Uebertragung aus. Steinringe ohne Dolmen kommen nicht vor. Einzelne Menhirs gehören wohl späterer Zeit an. Aegyptische Darstellungen lehren, dass mindestens am Sinai schon im vierten und dritten Jahrtausend Leute Semitischen Typus sassen. Zeitgenössisch den Dolmen ist wohl die mit grossen Seitenwänden aus Steinen erbaute aber nicht gepflasterte Strasse über den Karmel.

Alle in den ältesten Schichten gemachten Funde sind ungemein ärmlich. Der Gebrauch des Feuersteins würde nach Petrie bis ins VIIte Jahrhundert hinabgehen. Abgesehen von einigen palaeolithischen Stationen in den Alluvionen der syrisch-arabischen Wüste und am oberen Euphrat, in denen kein Metall vorkommt, fehlt in Mesopotamien jede Spur der älteren wie der jüngeren Steinzeit. Wo den Formen der Feuersteine nach „neolithische“ Kulturen auftreten, sind diese immer im Besitz von Metall. Steinwaffen, vor anderem Keulen, reichen andererseits hier wie in Aegypten bis weit in geschichtliche Zeit herab. Charakteristisch sind kleine 5—3 cm. lange Beilchen aus Jadeit, Nephrit und anderen schönen polierten Steinen, ähnlich denen von Halsaflieni auf Malta, die dort dem zweiten Jahrtausend angehören. Ihre Form erweist sich durch die Nachahmung kupferner Beile als jung. Im übrigen sind allenthalben Feuersteinmesser, Sägen, Pfeilspitzen usw. gefunden, in Babylon z.B. auch Nuclei, Keulenknaufe, Klopfer und Schaber; eine einzige Pfeilspitze unter vielen offenbar gleichzeitigen Kupferpfeilspitzen. Auch in Fara, wo Thontafeln damit zusammen vorkommen, schon Kupferzeit. In Surgul fand sich sogar Goldschmuck neben Pfeilspitzen, Handmühlen, Steinäxten. Daneben Muschelschmuck und Steinperlen. Mit den Silexen in Kisch wurde monochrome Keramik fest gestellt. Besonders verbreitet sind die kleinen, auch aus Aegypten und roher aus Palaestina bekannten Sägen, die gelegentlich in Asphalt gefasst werden. In Bezug auf das Verhältnis der babylonischen zur aegyptischen Kultur gilt was Montelius sagt: zwei etwa gleichalte Kulturen, in allem wesentlichen selbständig entwickelt, aber gelegentlich mittelbar oder weniger wahrscheinlich unmittelbar einander berührend. Die völlige Verschiedenheit der altesopotamischen und der altaegyptischen

Kultur erweist sich am leichtesten durch die gänzliche Verschiedenheit der Keramik. In Mesopotamien fehlen durchaus die vielen aegyptischen Klassen. Im ältesten Zeit scheint eine ziemlich einheitliche Kultur in ganz Mesopotamien geherrscht zu haben. Am besten bekannt ist die Keramik von Susa. Auf einen 1 Stil mit hauptsächlich heller sehr dünner Waare mit prachtvollen Ornamenten, namentlich bei den Bechern, folgt eine 4—5 m. tiefe Schicht mit sehr geringen Resten und dann die Schicht des 11 Stils, dessen Silhouettenzeichnung zwar überall einen Fortschritt zur natürlicheren Auffassung namentlich der Tiere und Menschen bedeutet, an Schönheit aber hinter dem ersten weit zurücksteht. Der erste Stil kommt zum grössten Teil aus den Gräbern, scheint teilweise für den Toten gemacht. Der Stil tritt so fertig auf und scheint nach der nicht sehr grossen Entwicklung der Formen und Ornamente — doch beachte man die Ausbildung des Fusses bei den Bechern — nicht sehr langlebig gewesen zu sein. Auch der zweite durch weit weniger Exemplare vertretene Stil scheint von aussen eingeführt zu sein. Die Ornamentik ist viel weniger straff. Der zweite Stil soll vereinzelt bis in die Zeit Hammurapis auftreten (nach 2000), der erste ist jedenfalls früher, ein absolutes Datum fehlt. Mussian stellt zwar ein Zwischenglied zwischen dem 1 und 2 ten Stil dar, aber nicht das unmittelbare Bindeglied zwischen beiden. Es nimmt eine Mittelstellung ein, aber vergleicht man z.B. den Bogenschützen des ersten Stils (den Frankfurt nicht als Stütze für seine Annahme einer Jägerkultur zur Zeit von Susa 1 hätte nehmen sollen) mit den Menschen auf den Scherben von Mussian und dann den Menschen auf dem Gefässen von Susa 11, so führt keine gerade aufsteigende oder absteigende Linie vom einen zum anderen. Mussian eigentümlich ist die Tendenz starker Stilisierung und Abschleifung. Und der Vergleich mit den Scherben aus El Obeid oder Assur, um nur diese zu nennen, zeigt wohl eine gewisse gemeinsame „geometrische“ Grundlage und einige Aehnlichkeit in der Technik, aber zu weiteren Vermutungen reicht das bisherige Material nicht.

Dr. G. van Hoorn: De praehelleense cultuur.

Ter inleiding wijst spr. op het groote verschil tusschen de cultuur in het voorhistorische Griekenland en die van sommige der praehistorische perioden, die op vorige cursus-avonden besproken zijn. Terwijl men daar menschen bestudeerde, die het veeg lijf moesten bergen in holen, — die zoo afhankelijk waren van de dierenwereld, dat men hen het rendier laat volgen, als het lust gevoelt naar het hooie Noorden te verhuizen (een theorie, die overigens weer bestreden is), — terwijl men deze menschen dagen lang zag zitten slijpen om steenen glad te maken, die moesten dienen als werktuigen ten einde hun eenvoudigste wenschen te bevredigen, brengt de laatste cursus avond een beschaving, die soms het best te vergelijken is met de hoofdsche sfeer van het Fransche hof in zijn bloeitijd.

De titel: *praehelleense cultuur* vereischt eenige toelichting, omdat hij in zijn korthed te absoluut is: hij wekt den schijn, dat de Grieken in deze beschaving geen rol spelen. Inderdaad wordt in de periode vóór 1000 v. Chr. in Griekenland de boven- toon aangegeven door een niet-Grieksche bevolking, samengesteld uit 1o. Klein-Aziatische, wellicht Karische volkselementen, 2o. Indo-Germanen, verwant met de Indo-Germaansche bestanddeelen der Hettiten, die daar de heerschappij voeren, 3o. de zogenaamde Middellandsche-Zee-bevolking, die uit Noord-Afrika afkomstig is. Behalve deze niet-Grieken zijn omstreeks 2000 v. Chr. in Noord-Griekenland Grieken te constateren, die geleidelijk naar het Zuiden afzakken, zich vermengen met de vroegere bewoners, veel van hun beschaving overnemen, om sinds $\pm$ 1600 een rol van betekenis te gaan spelen.

De gegevens voor de kennis der praehelleense cultuur zijn voornamelijk voorwerpen van kunst en handwerk; wel zijn er geschreven bronnen (letterteekens, ingekrast op kleiplaatjes), maar deze wachten nog op ontcijfering. Uit de kunstvoorwerpen alleen moet men het stoffelijk leven der vroege bewoners en hun geestelijken aanleg leeren kennen; daaruit moet men afleiden, welke goden door hen werden vereerd, hoe hun maatschappij en hun staat waren ingericht. Om een voorbeeld te noemen: men

ziet, dat de vrouw op Kreta in aanzien was, dat zij niet in Oostersche afzondering leefde; dat volgens haar wensch weelde en confort op een hoog peil waren gebracht; ook als priesteres trad zij op den voorgrond en in de godenwereld, die zoo dikwijls een afspiegeling is van de menschenmaatschappij, omdat de mensch zich zijn goden pleegt te scheppen naar zijn beeld of naar zijn ideaal, — bij de goden was de godin machtiger dan de god. Zoo heeft men geconcludeerd tot een toestand van matriarchaat en van staatkundige oppermacht van de vrouw. Maar een vergelijking met latere, meer bekende culturen bewijst, dat de vrouw in het middelpunt kan staan van een weelderige samenleving, waarin zij den toon aangeeft, zonder dat zij op staatkundig gebied, direct althans, iets heeft in te brengen.

Palaeolithische vondsten zijn in Griekenland niet aangetroffen. Het begin van de neolithische periode wordt er door sommigen reeds in 8000 v. Chr. gesteld, anderen nemen een veel korter neolithicum aan. De bronstijd begint in Griekenland omstreeks 3000 v. Chr.; alleen Noord-Griekenland wijkt hier van af. De Noord-Grieksche cultuur vertoont veel overeenkomst met de gelijktijdige cultuur in Midden-Europa, de steentijd duurt er langer en eerst omstreeks 1400 wordt de invloed van de beschaving der overige landen om de Aegaeische zee merkbaar. Midden- en Zuid-Griekenland kunnen te zamen besproken worden; aanvankelijk gaan ze hun eigen weg, om eerst later de leiding van Kreta te volgen. De Cycladen behouden genoeg zelfstandigheid om op een eigen hoofdstuk in de geschiedenis aanspraak te mogen maken; toch hangen zij zoo nauw met Kreta samen, dat de perioden der Cycladen-cultuur ongeveer gelijktijdig zijn met die van Kreta. Naar den Kretischen koning Minos noemt men de perioden op dit eiland Minoisch: Vroeg-, Midden- en Laat-Minoisch, elk weer in 3 onderafdeelingen verdeeld, zoodat er 9 tijdperken zijn, die te zamen den bronstijd vormen. De dateering is mogelijk door vergelijking met nauwkeurig bepaalde feiten uit de Egyptische geschiedenis. De volgende tabel geeft daarvan eenige voorbeelden. Deze is naar landstreken ingedeeld. Daar het neolithicum in Griekenland zich niet bijzonder van naburige Neolithische culturen onderscheidt, wordt hier alle aandacht aan den bronstijd gewijd. Voor Midden- en Zuid-Griekenland verdeelt men dezen in de Vroeg-, Midden- en Laat-Helladische perioden, die weer hun eigen onderverdeling hebben. In de derde Laat-Helladische periode wordt Kreta door het vasteland van Griekenland overvleugeld, waar de beschaving nog een eeuw langer in bloei blijft. In den ijzertijd breidt de invloed der Grieken zich over de geheele Aegaeische zee uit en is de praehelleense periode geëindigd.

N.-Gr.	M. en Z.-Gr.	Cycladen	Kreta	Egypte
	Neolithicum			3300 Oude Rijk
	3000 Bronstijd			
	V.H. I	V.C. I	V.M. I	
		2800 V.C. II	V.M. II	
Steen-koper	V.H. II	2400 V.C. III	V.M. III	
	V.H. III	2100 M.C. I	M.M. I	Midden-Rijk
Brons	2000 M.H. I	1900 M.C. II	M.M. II „Kamareš”	
	1700 M.H. II	M.C. III	M.M. III	Hyksos
	1580 L.H. I	L.C. I	L.M. I	Nieuwe Rijk
	1500 L.H. II	L.C. II	L.M. II	± 1480 Senmut
			Paleis-stijl.	1409 Rechmere
Aegaeische invloed	1400 L.H. III	L.C. III	L.M. III	1375—1358
	Myceensche koine; beugelkan.			Amenophis IV El Amarna
		1200		
	1100 IJzertijd			

Na deze inleiding werden lichtbeelden vertoond. Eenige vazen uit Dimini en Sesklo in Thessalië toonden de overeenkomst met ceramiek van de Donau-landen; soms zijn de ornamenten met bonte kleuren geschilderd, andere zijn ingekrast. Idolen van terracotta herinneren met hun steatopyge vormen aan palaeolithische plastiek. Uit Midden-Griekenland werd de „sauskom” vertoond, uit de hand, zonder pottenbakkersschijf gevormd, met „Urfirnis” gekleurd (een term, die men nog blijft gebruiken, ofschoon de onjuistheid vaststaat); het grijze Minyische aardewerk (M. H. I.) is reeds op de draaischijf vervaardigd; een aarden pot met doffe versiering is merkwaardig uit anthropologisch oogpunt: daarin waren twee kinderen begraven, in de woning der ouders; de pot was met de opening naar het Oosten gericht; uit zuinigheid had men een beschadigd exemplaar gebruikt. Deze vondsten zijn afkomstig uit Korákou bij Korinthe, waar de Amerikaan Blegen een aantal lagen van bewoning boven elkaar heeft gevonden, die de Helladische cultuur in een helder licht demonstreeren. — Marmeren beeldjes van de Cycladen (V. C.) geven getuigenis van geometrischen stijl lang voor de komst der Doriërs of andere Grieken. Een „sauskom” van het eiland Naxos is een van veel voorbeelden, waaruit samenhang tusschen Cycl. en Hellad. blijkt.

Aan Kreta was het grootste deel van den avond gewijd. Grieksche vazen met Theseus bij Poseidon en Amphitrite, of op Delos, waar hij met Ariadne, Eriboia en de andere Atheensche jongens en meisjes ter viering van hun redding den kraanvogeldans uitvoert, bewijzen, dat de Grieken de beteekenis der Kretische cultuur nooit hebben vergeten. Een paar landschappen van het heerlijke eiland, waar men van de vruchtbare vlakte snel stijgt naar de sneeuwbergen, geven den materiëelen grondslag van de cultuur. Bij een bezoek aan het paleis van Knossos doet dit zich tot driemaal toe kennen als het echte Labyrinth: door het doolhof-fresco, op den muur geschilderd, dat gelijkt op labyrinth-figuren, die nog in den klassieken tijd Kretische munten versieren; (ook een jongetje in Pompei krabbelde bij een dergelijke teekening: „labyrinth; hier woont de Minotaurus”); door het overal herhaalde teeken van de dubbele bijl (*labrys*), die dit paleis als huis van de labrys doet kennen; door de wonderlijke gestalten op gesneden steenen, die herinneren aan den Minotaurus, den bewoner van het Labyrinth. De plattegrond van het paleis maakt verklaarbaar, dat een vreemdeling zich daar als in een doolhof voelde, ook al is het in hoofdtrekken regelmatig aangelegd om een grooten centralen hof. De vondsten uit dit paleis, aangevuld met andere opgravingen op Kreta, werden uitvoerig besproken. Als hulpmiddel bij de dateering dient o.a. een voorwerp, in Knossos gevonden, waarop de naam van een Egyptischen koning voorkomt. In Egypte vindt men Kretensers, geschilderd op de wanden van graven. De „ketterkoning” Ichnaton (Amenophis IV) werd wellicht geïnspireerd door den „natuurstijl” van Kreta; Myceensche ceramiek (L. H. III) wordt gevonden in zijn nieuwe residentie bij El Amarna, die den stichter niet lang overleefd heeft.

Onder den invloed van Kreta heeft het vasteland van Griekenland in de Laat-Helladische periode kunstwerken van beteekenis geproduceerd; sommige van de mooiste gouden voorwerpen in de schachtgraven van Mycene zijn uit Kreta ingevoerd, maar een bouwwerk zooals het koepelgraf „van Atreus”, dat tot de grootste scheppingen der bouwkunst behoort, is eigen werk van de bewoners van het vasteland; ook hun paleizen met het megaron als kern hebben een eigen karakter; voor den Griekschen tempel heeft het megaron fundamenteele beteekenis: het bewijst opnieuw de nawerking der praehelleensche cultuur in de Helleensche kunst. De doorlopende geschiedenis der ceramiek, op het terrein van Korákou bestudeerd, illustreert het verschil van stijl vóór en na den invloed van Kreta. Tenslotte verschijnen de visschers van een vaas, op het eiland Melos gevonden: met hun zeebeenen stappen de bonkige kerels, de eerste menschen, die wij in deze cultuur op vazen zien afgebeeld, als pionniers van een nieuwen tijd: hoekig en geometrisch, het tegendeel van hoofsch, zonder zwier: de tijd der vorsten is voorbij, een nieuwe worsteling om op te stijgen gaat beginnen.